

ІНЖ. МИХАЙЛО СКИДАН

**СІЛЬСЬКЕ
ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ
на шляхах свого розвитку
й занепаду**

**Dipl. Ing. Mychajlo Skydan: Die Landwirtschaft der Ukraine,
ihr Aufstieg und Niedergang.**

Відбитка зо збірника
„Сільське Господарство України“.

ПРАГА 1942.

Культурно-Наукове Видавництво УНО.

ІНЖ. МИХАЙЛО СКИДАН

**СІЛЬСЬКЕ
ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ
на шляхах свого розвитку
й занепаду**

Dipl. Ing. Mychajlo Skydan: Die Landwirtschaft der Ukraine.
ihr Aufstieg und Niedergang.

Відбитка зо збірника
„Сільське Господарство України“.

ПРАГА 1942.

Культурно-Наукове Видавництво УНУ.

Щоб правдиво уявити собі сучасний стан сільського господарства України та можливості його розвитку в майбутньому, — треба хоч у загальних рисах знати, якими саме шляхами його розвиток і занепад прямував впродовж останніх 20 літ.

Сучасний стан сільського господарства України зовсім інший, ніж був перед більшовиками. До свого сучасного стану сільське господарство України дійшло тернистим шляхом різних експериментів влади й комуністичної партії (ВКП). Етапи його розвитку, спрецизовані радянським земельним правом, такі:

1. Період великої жовтневої революції — 1917—18 р.
2. Період воєнного комунізму — 1918—1921 р.
3. Період нової економічної політики (НЕП) — 1921—1925 р.
4. Період боротьби за індустріалізацію — 1926—1929 р.
5. Період суцільної колективізації — 1930—1934 р.

Період 1935—1941 р. можемо назвати періодом «Колгоспної НЕПи».

Як бачимо, порівнюючи дуже короткий уривок часу (1917—1941 р. р.) розпадається аж на шість різних етапів, через які сільське господарство України прямувало до свого сучасного стану. В кожному періоді ставились інші вимоги до сільського господарства, партнерами урядової політики на селі кожного разу ставали інші групи сільського населення, тощо.

Коротко кажучи, сільське господарство України впродовж майже всього часу більшовицького господарювання — постійно знаходилося в процесі більших або менших змін. Зміни ці відбувалися головним чином в ділянці землекористування та в ділянці урядового відношення до самотніх груп сільського населення, але велику роль щодо сільського господарства відіграла також політика податкова, кооперативна, промислова та торговельна.

В землеволодінні, яке в СРСР належить лише державі, жадні зміни не відбувались.

Часті зміни в землекористуванні відбувались з двох причин, а саме: 1) насамперед шукались способи для цілковитого опанування села — і цього було, нарешті, досягнуто; 2) шукались шляхи

*) До цієї статті деякі дані зібрав та опрацював п. Юрій Вакула, за що автор складає йому свою найщирішу подяку.

для збільшення (піднесення) сільсько-господарської продукції, щоб бодай мінімально задовольнити потреби міста та хочби щось мати ще й для експорту на зовнішні ринки. Але збільшення сільсько-господарської продукції не досягнуто ще й донині. Заходи більшовицького уряду в цім напрямку виявились недосконалыми, навпаки — навіть шкідливими, — для прикладу взяти хочби стаханівщину в сільському господарстві, яка в погоні за кількістю виконаної праці знищила якість і праці, і сільсько-господарської продукції.

Деякі реформи викликали в сільському господарстві абнормальні явища. Найстрашніший своїми наслідками був перехід од одноособового господарювання до колгоспного, цебто в періоді суцільної колективізації — 1929—1934 рік. В тих роках на селах панував найбільший розлад. Посівна площа сільсько-господарських культур дуже зменшилась, урожайність — знизилась, сільсько-господарські тварини безоглядно винищувались, а все те викликало в р. р. 1932—1933 страшний голод.

Для ілюстрації подамо кілька чисел щодо динаміки тваринництва в роках 1928—1936, порівнюючи з роком 1916.

Стан числа с.-г. тварин в к. УРСР в р. р. 1916—1936.
(Матеріяли з «УСРР в цифрах», стор. 239):

Роки	Коні	Рогата худоба	Свині	Вівці та кози
1916 р.	5.477.200	7.706.600	4.639.400	6.379.800
1928 р.	5.486.900	8.604.800	6.962.900	8.112.200
	+9,700 +1,8%	+898.200 +11,6%	+2.333.500 +50,4%	+1.732.400 +27,1%
1928 р.	5.486.900	8.604.800	6.962.900	8.112.200
1932 р.	3.658.900	5.006.700	2.623.700	2.109.500
	-1.828.000 -33,3%	-3.598.100 -41,8%	-4.339.200 -62,3%	-6.002.700 -74,0%
1932 р.	3.658.900	5.006.700	2.623.700	2.109.500
1935 р.	2.549.900	6.279.300	4.734.700	2.756.200
	-1.109.000 -30,3%	+1.272.600 +25,4%	+2.111.000 +80,5%	+646.700 +30,6%
1935 р.	2.549.900	6.279.300	4.734.700	2.756.200
1936 р.	2.793.400	7.689.700	7.100.700	3.573.500
	+243.500 +9,5%	+1.410.400 +22,4%	+2.366.000 +49,9%	+817.300 +29,6%
1916 р.	5.477.200	7.706.600	4.639.400	6.379.800
1936 р.	2.793.400	7.689.700	7.100.700	3.573.500
	-2.683.800 -48,9%	-16.900 -0,2%	+3.471.300 +53,4%	-2.806.300 -43,9%

Значок (+) означає зріст числа с.-г. тварин.

Значок (-) означає зменшення числа с.-г. тварин.

Грізна ситуація, що настала в країні в р. р. 1932—1933, приму-сила радянську владу поробити певні реформи, головним чином податкового й торговельно-політичного характеру, які сприяли розвитку с.-г. тваринництва в приватних господарствах колгоспників. Ці реформи мали успіх, і в усіх галузях приватного тваринництва, крім конярства, наступило в колгоспників негайне збільшення числа тварин, так що р. 1936 в порівнянні з р. 1933 було вже їх більше: великої рогатої худоби — в 2,1 рази, свиней — у 5,7 разів, овець і кіз — удвічі. Це ілюструють такі дані:

С.-г. тварин по всіх секторах к. УРСР з р. 1935.
(Матеріяли з «УСРР в цифрах»):

	Коні	Велика ро- гата худоба	Свині	Вівці та кози
Радгоспи та Коопгоспи . . .	387.100	720.900	1.125.700	730.800
Колгоспи та колгоспники . .	2.018.300	4.753.200	3.015.100	1.833.400
Одноосібники та ін. господ.	118.900	629.100	386.200	95.000
Ріжниця, що не сходиться.	25.600	176.100	—	97.000
Р а з о м тварин	2.549.900	6.279.300	4.527.000	2.756.200

Зріст с.-г. тварин в р. р. 1933—1936 у колгоспників (як їхня приватна власність).

(у тисячах голів):

Роки	Велика рогата худоба	Свині	Вівці та кози	Разом
1933	2.033,0	566,6	360,5	2.960,1
1936	4.299,3	3.236,3	733,7	8.269,3
Зріст голів	+2.669,3	+2.669,7	+373,2	+5.309,2
Разів у	+2,1	+5,7	+2,0	+2,8 (Пересічно)

Щось подібне було й з урожайністю поодиноких сільсько-господарських культур. Візьмемо для прикладу хочби культуру цукрових буряків, середня врожайність яких була перед війною 1914-1918 р. р.: в р. 1905—1906 у цукроварень і плантаторів — 149 цнт. з 1 га, у трудових господарствах — 105 цнт. з 1 га, а в р. 1911—1912 у перших — 175,8 цнт. з 1 га, у других — 118,2 цнт. з 1 га. (С. Остапенко: «Економічна географія України», Київ 1919, стор. 116). Зовсім щось інше сталось у роках суцільної колективізації і пізніше, як видно з наступної таблиці:

Врожайність (збір) головних культур з 1 га в центнерах в к. УРСР
в р. р. 1928—1935:

П л о д и	Роки*) 1905—14	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1935	Пересічно за роки 1928—35
Пшениця	8,7	8,7	10,2	12,2	9,8	8,5	13,1	9,8	10,3
Жито	8,0	8,0	9,3	11,8	8,7	8,0	10,4	8,9	9,3
Ячмінь	8,7	6,9	10,2	11,0	8,3	8,3	13,2	9,8	9,6
Овес	8,7	9,7	10,7	11,9	7,5	7,6	11,1	10,5	9,8
Кукурудза.....	—	5,2	8,6	8,0	13,6	9,1	12,1	7,9	9,2
Просо	—	4,5	8,4	7,5	9,0	8,1	6,1	4,4	6,8
Гречка.....	—	5,7	6,7	7,5	6,4	5,9	4,7	5,6	6,0
Соняшник.....	—	4,0	5,1	4,6	6,6	5,7	7,3	7,1	5,8
Вараболя	—	75,6	78,7	74,7	67,6	72,1	74,1	83,6	78,6
Цукр. буряки...	—	150,0	83,5	137,1	87,7	36,4	74,0	135,8	97,8
Бавовна	—	—	—	—	—	—	—	2,7	2,7

*) Дані з Загал. енциклопедії, том III, стор. 931. Решта даних із «УССР в цифрах», стор. 210.

Це саме підтверджують для цукрових буряків і дані в «Планове хозяйство» за 1937 р. № 1, а саме: р. 1932 — 42,7 цнт., 1933 — 74,2 цнт. 1934 р. — 96,0 цнт, 1935 р. — 132,3 цнт., 1936 р. — 133,0 цнт.

Такі приклади в р. р. 1929—1934 мали місце в кожній галузі сільського господарства. В тих роках сільське господарство дійшло до найбільшого свого занепаду.

Спробуємо проаналізувати колективну форму господарювання і взагалі колгоспне життя. Подивимось, чи колективізація себе оправдала чи ні?

Увесь земельний фонд в межах Радянської України р. 1935, цебто на кінець періоду суцільної колективізації і початок періоду колгоспної НЕПи випадав так: (за справочниками: 1) для 1935 р. — «УРСР в цифрах»; 2) для 1936 р. — «МТС і колхозы в 1936 году» стор. 398.): в тисячах гектарів:

Роки	Загальна площа	Садиби	Рілля	Сіножаті	Випаси	Ліси	Чагар- ники	Багнища	Інші
1934 р.	44.527,0	3.202	28.493	1.885	1.907	3.393	358	733	3.947,0
1935 р.	44.545,0	5.501,7	28.390,0	1.872,6	1.906,3	3.384,2	1.091,8		2.398,4
1936 р.	44.633,0		30.525,0	1.865,0	2.067,0		3.771,0	6.405,0	

Загально про наш земельний фонд можемо сказати, що ми маємо надзвичайно мало лісу (р. 1936 — всього 8%). Проблема збільшення площі лісів була й залишається актуальною. Це саме торкається й сіножатей та випасів. Досить багато маємо ще багнищ, які очікують меліорації. А взагалі земельна площа України має дуже великий відсоток сільсько-господарської площі (р. 1935 — аж 86%); невжитків чи ялових земель ми майже не маємо.

Земельний фонд поміж поодинокими групами землекористувачів ділився так: («Соціалістична Україна», стор. 70, 216; «Народне господарство України», стор. 164—171):

Землекористувачі:	Роки		
	1935	1936	1937
	в тисячах гектарів		
1. Колгоспи	28.158	29.276	30.505
2. Присадибні парцелі	2.792	3.780	4.927
3. Одноосібники	526	341	314
4. Радгоспи та ферми	5.938	5.127	4.516
5. Всі інші	7.231	6.031	4.373
Разом	44.645	44.555	44.635

З наведених даних бачимо, що більша частина (р. 1937 — 68,7%) земельного фонду знаходиться в колгоспнім землекористуванні. Присадибне господарство колгоспників у р. р. 1935—1937 дістало нових 2.135 тис. га за рахунок радгоспів, які втратили 1.422 га. Зменшилось землекористування одноосібників до 314 тис. га. На жаль, не маємо даних щодо стану землекористування в останніх роках. Одначе ті зміни, які сталися в землекористуванні за останні роки, не такі вже істотні, щоб вони змінили попередній стан з р. 1937.

Проаналізуймо внутрішню природу цих поодиноких груп землекористувачів, причому почнемо це робити з радгоспів.

Радгосп є підприємством цілковито державним. На думку більшовиків радгоспи мали б служити зразком переваги великого господарства над малими і спонукою для одноосібників переходити від дрібного одноособового господарювання до колективного. Радгоспи мали бути підприємствами для виробництва сільсько-господарських продуктів у великих, часом — гігантських розмірах. Одначе всі ті надії себе не оправдали — стати зразковими господарствами радгоспи не спромоглися.

Всіх радгоспів в Україні нараховувалось 766, в користуванні яких на кінець 1936 року було 3.993 тисячі гектарів землі, себто на 1 радгосп округло припадало 500 гектарів. Організовані й зосереджені вони головню біля цукроварень та почасти в районах сприятливих для розвитку тої чи іншої галузі сільського господарства, на землях бувших великих землевласників.

За своїм призначенням існують радгоспи зернові, бурякові, бавовняні, скотарські, молочарські, вівчарські, садівничі, тощо.

Одні з них були радгоспами всесоюзного значення й підлягали всесоюзним наркоматам, інші знову мали значення лише республіканське й підлягали республіканським наркоматам. І то не одному, а — різним, а саме: одні — наркомові радгоспів, другі — наркомземові, треті — наркомові текстильної промисловости, інші знову наркомові харчової промисловости.

Спочатку радгоспи організувались у гігантських розмірах, але пізніше їх було зменшено, а їх землю передано колгоспам. Вияви-

лось, що керувати великими радгоспами було не легко — повставали великі труднощі. Ще раз була доведена неможливість централізації і концентрації виробництва в сільському господарстві.

Як наймана робоча сила в радгоспах працюють колгоспники та колгоспниці.

За цілий час існування радгоспів, а існують вони від самого початку приходу більшовицької влади, якихось істотних змін в їхньому землекористуванні, чи в керуванні ними не відбулось. Для свого розвитку радгоспи мали найбільш сприятливі умови. І через те під оглядом організаційним радгоспи були найорганізованішими сільсько-господарськими підприємствами к. У. Р. С. Р.

Поруч з радгоспами аналізуємо внутрішній зміст та завдання машинно-тракторних станцій (МТС); хоч останні й не були землекористувачами, але в своєму відношенні до колгоспів вони відігравали величезну роль. МТС, подібно як і радгоспи, були державними підприємствами, при тому ще й всесоюзного значення, що й визначало їхню підлеглість.

МТС землі для ведення на ній власного сільсько-господарського виробництва у власному користуванні не мали й не мали права її мати та сільсько-господарське виробництво на ній провадити. Вони мали право мати в своєму користуванні землю в межах до 15 гектарів — тільки для розміщення на ній.

МТС організовані державою для того, щоб вони обробляли своїми сільсько-господарськими машинами колгоспну землю, — фактично — щоб керували цілим колгоспним життям. І так воно в дійсності й було, бо сільсько-господарськими машинами розпоряджають тільки вони. З наказу влади колгоспи свої хліборобські машини передали МТС, а в себе залишили лише хліборобське знаряддя: вила, граблі, лопати, тощо.

Функції МТС щодо колгоспів найкраще малюють зразкові договори поміж МТС та колгоспами, які складала влада, а колгоспи повинні були лише підписати й виконувати. Ось текст такого зразкового договору:

«Ми, МТС, в особі директора і колгосп в особі голови (чи заступника) склали цю умову:

§ 1. МТС зобов'язується своїми тракторами, с.-г. машинами й знаряддям в 1934 р. перевести в колгоспі слідуючі праці:

§ 2. МТС сама доставляє горючий матеріял і олію, переводить ремонт, оплачує агрономічний матеріял;

§ 3. Подає всебічну допомогу організаційну;

§ 4. Все роблять в колгоспі колгоспники по вказівках МТС;

§ 5. Колгоспи зобов'язуються виконувати агрономічні правила;

§ 6. Торкається хлівського гною;

§ 7. Стіжки, скирти складаються по вказівках МТС;

§ 8. МТС закупає в колгоспа всі складні сільсько-господарські машини;

§ 9. Торкається здачі й прийняття виконаної роботи.

§ 10. С.-г. праці, зроблені МТС для колгоспів, оплачуються в залежності від урожайности натурою в слідуючих розмірах . . .»

Хоч такі умови (контракти) підписувалися, отже — ніби наступала добровільна згода, але в дійсності втручання МТС в колгоспне життя бувало звичайно значно більше, ніж передбачала умова.

На початок 1937 р. в к. УРСР нараховувалось 924 МТС, в яких було: 52 тисячі тракторних плугів, 25 тис. сівалонок, 29 тис. молотарок, 10 тис. бурякопідіймачів, 9 тис. сноповязок, 15,5 тис. вантажних машин. (З докладу секретаря Ц. К. Зіненка 25. січня 1937 р. на XIV зїзді рад України.)

В середньому на одну МТС припадало до 70 тракторів, 16 комбайнів, 15 автомашин та 50 молотарок, якими обслуговувалися понад 20.000 га посівної площі.

В складі такої МТС в середньому працювало 400 душ персоналу, а саме: 160 трактористів, 40 бригадирів і їх помішників, 32 комбайнера, 50 машиністів, 30 шоферів, 8 механіків, 8 агрономів і агро-техніків, 20 осіб рахівничо-конторського й господарського персоналу та керуюча п'ятка: директор, заступник по політичній частині, старший агроном, старший механік і головний бухгалтер.

Бригадири, механіки, ремонтні робітники, шофери, агрономічний персонал і інші службовці входили до штатів і діставали платню. Решта персоналу до штатів не входила, а діставала платню від колгоспів за трудовні. Роль й значення бригадира малює такий вираз: «в особі бригадира перед колгоспною масою виступає державна організація» (С. Мацкевич — «Кадри МТС». «Проблеми економіки». 1937 р. ч. 1.).

З поданого матеріялу бачимо, що МТС уявляли з себе потужні організації, які розпоряджали і кваліфікованим матеріялом і силою; в усіх МТС к. УРСР разом скупчено було біля 40.000 осіб персоналу.

Отже, як бачимо, МТС були незграбні — тяжкі організації з широкими правами й можливостями. З цього становища й треба підходити до оцінки чи то їхньої потреби, чи зайвості, а, може, тільки потреби їхньої реорганізації. Недоцінення факту існування та впливу МТС може своїми наслідками пізніше помститися.

Перейдемо до розгляду колгоспів і взагалі колгоспного життя. Ми вже раніше згадували й числами ілюстрували, що панівною групою землекористувачів в к. УРСР були колгоспи (колективні господарства). Колгоспи — це статутарні товариства, члени яких усупільнили свої землі й реманент, правда, що не добровільно, — з метою спільного господарювання. Ми вже згадували, що усупільнені хліборобські машини перебрали від колгоспів МТС.

Зміст статуту, параграфами якого у своїй діяльності мали б колгоспи керуватись, мало чим відрізнявся від нормальних кооперативних статутів. Одначе вся суть не в статуті, яким вони мали керуватись, а в тому, що колгоспами цілковито керували органи державної влади. За колгоспами в повній силі залишалось лише

право точно й своєчасно виконувати вказівки урядових і партійних органів.

Колгоспна земля від р. 1935—1936 закріплена за кожним окремим колгоспом; згідно з нормами радянського права її площа не могла бути зменшена, а серед колгоспного участка не могли бути будь-які землі одноосібників або якісь інші. Дуже скоро після суцільної («поголовної») й «успішної», за виразом більшовиків, колективизації, радянська влада примушена була самим життям наділити колгоспників малими участками землі для приватного користування. Розміри таких участків встановлювались за характером сільсько-господарських районів. В к. УРСР такі розміри в одних областях були $\frac{1}{4}$ гектара, в інших — $\frac{1}{2}$ гектара. При чому все обумовлялося так, що на одержаній в приватне користування землі колгоспники мусіли вести лише городництво та продукційні галузі тваринництва.

Ми вже бачили зі зразкової умови колгоспу з МТС, в якій саме сільсько-господарські процеси колгоспу втручалися МТС. Але то не було ще все, бо, окрім МТС, до сільсько-господарського процесу колгоспів засягали в різний спосіб ще й інші урядові органи.

Колгоспи діставали від уряду приписи, які саме культури та в якому саме розмірі мають вони провадити на своїх полях (приписана згори посівна площа). Уряд встановлював розмір продподатку натурою, натуральну платню МТС за виконані для колгоспа праці, відрахування в різні фонди, тощо. Щойно по відрахуванні всіх цих натуральних податків і платень, колгосп мав право поділити решту продуктів між колгоспниками по трудоднях. Але податків і платень спочатку (до р. 1932) було так багато, а на трудодні лишалося так мало, що колгоспники прямо голодували. В р. р. 1932 — 1935 податки й платні були дещо внормовані й знижені. Всі ці полекші колгоспам і колгоспникам були зведені в новому (т. зв. «сталінському») статуті с.-г. артiлi з р. 1935, який мав стати поважною реформою для піднесення сільського господарства, особливо для піднесення приватного господарства колгоспників на присадибних участках. Цей статут не усунув і не міг усунути основних дефектів колгоспної системи, але в межах її зробив деякі реформи, скеровані на «заможного колгоспника». Але й він безперестанно порушувався на місцях, і це примусило владу 19. IV. 1938 видати постанови Р. Н. К. та Ц. К. П.(б) про: 1) заборону виключення колгоспників з колгоспів та 2) про несправний розподіл доходів у колгоспах. На перший погляд мало б наступити велике піднесення добробуту й рівня життя колгоспників. Але це була лише заміна грубих метод прямої експлуатації тоншими, делікатнішими й непомітнішими на перший погляд методами «економічної», — в першу чергу — «торговельної» політики. Ціни на індустріальні вироби націоналізованої промисловости були сильно піднесені, ціни на продукти сільського господарства — сильно знижені й штучно створеними «ножицями» небувалого ще в к. УРСР розп'яття немилосердно експропріювалася праця колгоспників та одноосібників. Конкретно це робилося так, що приписувалося колгоспам частину зерна продати по т. зв. «кооперативних» цінах. Щож торкається технічних культур, скажемо, буряків, соняшника, тощо, то держава в деяких із них забирала

весь збір врожаю. Коротко кажучи, сільсько-господарські функції самодіяльності колгоспників зводилися в суті нанівець. Колгоспники мали дуже багато повинностей все виконувати, але мало прав виявляти свою власну ініціативу — свою самодіяльність.

В умовах такої обмеженої ініціативи в сільсько-господарському виробництві нараховувалося в к. УРСР понад 27 тисяч колгоспів, соціально-культурні умови яких нам наочно ілюструють старші дані більшовицького обслідування колгоспів по цілому к. СРСР в роках 1933—1935 та новіші — з р. 1936—1937 по Мелітопільському району. (А. Е. Арина, Г. Г. Котов, К. В. Лосева: «Социально-экономические изменения в деревне». Мелитопольский район (1885—1938 г. г.)). Сельхозгиз. Москва. 1939, стор. 325—352). Тому, що старші дослідження припадають на добу до запровадження в життя нового стагуту с.-г. артiлі з 1935 р., — вони мають нині вже лише історичне значення. З огляду на це спинимося лише на новіших Мелітопільських обслідуваннях. Для р. 1936. ці обслідування торкаються 7 колгоспів і 48 колгоспних дворів, для р. 1937 — двох колгоспів і 16 колгоспних дворів Мелітопільського району. В них стало зростала та частина доходів, що йшла на розподіл по трудоднях: р. 1933 — 38,6% загального доходу колгоспу, р. 1936 — 50,2%, а р. 1937 — 50,7%. Року 1937. по трудоднях розділено 60,7% грошових поступлень. Року 1934 було розділено по трудоднях лише 13,5% загального збору збіжжя й стручкових, р. 1936 — 32,1%. Видано було зерна й стручкових на один трудодень в таких кількостях:

	не більше 5 кг.	5—8 кг. і більше	10 кг. і більше
В р. 1933 колгоспів....	43,7%	56,3%	—
В р. 1936 колгоспів....	22,2%	67,8%	10%

Пересічно по району р. 1936 р. видано на один трудодень 7,24 кг. збіжжя та 2 карб. 06 коп. грiшми. Року 1937, грiшми видано 2 карб. 50 коп., але збіжжя з огляду на посуху менше. Року 1936 в цих колгоспах були добрі врожаї (збори) з 1 га, а саме: до 13 цнт. — в 10 колгоспах, 13—17 цнт. — в 17 колгоспах, 17 і більше — в 27 колгоспах. Що більший врожай, то ліпше оплачували трудодень: 21—31,9% збору збіжжя та 31,6% — 37,9% грошових поступлень.

Присадибне господарство колгоспників випадало так: р. 1932 присадибні участки мали 43,4% колгоспних дворів, а р. 1936 — 79,6%. Пересічний розмір присадибної парцелі — 0,7 га. Використовувалися вони головним чином під садки, бараболю (картоплю) та городину. Велику роль в присадибному господарстві грало тваринництво: р. 1936 мали в приватному користуванні худобу 92,8% колгоспних дворів, а р. 1937 — 94,4%, а саме: дворів з коровами й теличками — 87,5%, зо свинями — 71,8%, з вівцями та козами — 26,1%. На один двір припадало: 1—1,84 (пересічно 1,40 голів) великої рогатої худоби, 1,0—1,62 (пересічно — 1,32) голів овець та кіз, 10,1—20,3 (пересічно — 12,7) штук птиці (дробу).

Загальний натуральний бюджет колгоспної родини (на 1 душу) такий:
всіх поступлень в кілограмах:

Види продуктів:	По 48 дворах (1936 р.)	По 15 дворах	
		1936 р.	1937 р.
1. Збіжжя та стручкові	880,8	1.089,4	854,7
2. Картопля	139,2	180,4	162,7
3. Городина	354,0	354,0	587,0
4. Молоко (в літрах)	181,2	156,7	240,2
5. Сметана й сметанка	2,4	нема даних	
6. М'ясо й сало	22,4	26,2	53,0
7. Птиця й крілики	4,4	5,3	10,8
8. Рослинний олій	3,0	3,0	2,9
9. Масло тварин	4,7	5,6	7,7
10. Яйця (в штуках)	184,1	149,8	347,9
11. Мед	2,9	5,0	5,38
12. Продукти баштану	96,0	106,9	260,2
13. Солома (яра й озима)	—	5.882,6	6.224,9
14. Сіно	95,2	407,6	1.211,0

Крім того, по 15 дворах у 1936 р. поступило на 1 душу за рік сушеної садовини по 21,5 кг., свіжої садовини — по 259,2 кг.; за даними 11 дворів за 1937 р. поступило варення (конфітури) та повидел по 6 кг. на душу.

Г р о ш о в и й бюджет 48 дворів р. 1936. виносив на одну душу 728 карб. або на одного працівника — 1.297 карб.; р. 1937. по 15 дворах — 1.462 карб. на одного працівника, — отже, пересічно місячно: р. 1936 — 323,5 карб., а р. 1937 — 451 карб. на одну родину.

По 48 дворах у 1936 р. пересічно було 138 працівників, а одна родина за свої трудовні дістала від колгоспа пересічно 1.543 карб. та 3.424 кг. зерна.

Головну масу збіжжя та стручкових діставав колгоспник від колгоспу (1936. р. — 87%, 1937 р. — 95,9%) за трудовні, звідциля ж р. 1937 поступило 99,5% олії; картопля, городина й продукти тваринництва та садівництва поступали з присадибного господарства колгоспника, причому продуктів тваринництва колгоспники майже не купували. Деяку кількість городини, садовини, меду та баштанних продуктів колгоспники купували в колгоспі.

Головним джерелом грошового доходу колгоспників були грошові поступлення від колгоспу (за 1936 р. — 675,70 карб. на 1 душу). Ось джерела грошових поступлень:

	У % до підсумку за рік	
	за 1936 р. (по 48 дворах)	за 1937 р. (по 15 дворах)
1. Від колгоспа	42,8	53,6
2. Продаж продуктів і виробів	30,9	23,3
3. Продаж живих с.-г. тварин і птиці	8,3	5,6
4. Продаж інвентарю	0,1	0,3
5. Заробітки поза колгоспом	7,5	11,5
6. Вигра по державних позиках	1,3	0,8
7. Взято в борг	2,0	—
8. Інші доходи	7,1	4,9
Разом	100,0%	100,0%

Деталізуємо продаж продуктів та виробів, щоб довідатися про головні риночні (товарові) галузі колгоспників. Такі дані є для 1937 р. (по 15 дворах).

Від продажу:	Карбованців на одне господарство	У % до підсумку
Продуктів польової господарки	291,4	20,5%
« городництва	21,0	1,5%
« садівництва	459,7	32,4%
« тваринництва	143,8	10,1%
« птахівництва	186,6	13,2%
« насінництва	40,4	2,8%
Від продажу живих с.-г. тварин	249,6	17,7%
« « птиці (дробу)	8,3	0,6%
« « бджіл	16,6	1,2%

Деякі з цих продуктів колгоспник сам не продукував, а діставав їх од колгоспа, напр., бачимо 20,5% доходу від продажу продуктів польової господарки (переважно — збіжжя).

Видатки с.-г. продуктів на особисте споживання в р. 1937 (15 дворів): 25,3% збіжжя та стручкових; 63% — бараболі; 13,4% — городини; 30,4% баштанних продуктів; 94,5% молока; 75,7% масла тварин; 83,0% мяса й сала; 82,1% олії; 62,5% яєць; 82,9% — сушеної садовини.

Продано тими ж господарствами: 8,7% — збіжжя та стручкових; 45,8% свіжої садовини; 23,8% масла тварин; 31,6% яєць; 22,9% меду. Пішло на годівлю с.-г. тварин: 22,5% збіжжя та стручкових; 11,4% бараболі; 51% городини; 69,1% баштанних продуктів; 56,4% сіна; 46,3% соломи та полови.

Відживлення колгоспників р. 1937. було досить добрим. На особисте споживання колгоспники витрачають головну частину своїх натуральних і грошових доходів. На які ж цілі видавали колгоспники свій грошовий дохід? Це видно з такої таблички:

Видатки:	По 48 господарствах		По 11 господарствах		У % до підсумку для 1937 р.
	1936 р.	1936 р.	1937 р.		
	в карбованцях на 1 душу:				
1. Купівля промислових товарів особистого вжитку	377,4	337,2	586,8	67,8%	
2. Купівля продуктів сільського господарства	94,5	38,2	67,1	7,7	
3. Купівля живих с.-г. тварин і птиці	44,6	26,7	38,5	4,4	
4. Добровільні внески (держ. позички, членські внески)	22,9	18,9	18,7	2,2	
5. Оплата особистих послуг	21,7	19,4	19,2	2,2	
6. Купівля, будівництва та капітальний ремонт будівель	15,5	10,7	21,5	2,5	
7. Обов'язкові податки державі	10,7	9,8	12,1	1,4	
8. Інші податки й збірки характеру самообложення	6,9	7,1	8,7	1,0	
9. Мясопоставки	6,9	7,6	6,8	0,8	
10. Купівля будівельного матеріалу ..	7,5	6,1	24,1	2,8	
11. Оплата продукційних послуг	5,5	4,5	3,0	0,4	
12. Культурні видатки	4,9	4,0	23,4	2,7	
13. Купівля господарського інвентарю	3,9	1,3	—	—	
14. Відсилка грошей на сторону	3,9	6,3	—	—	
15. Інші видатки	42,8	36,8	37,4	4,3	
Разом видатків	669,6	535,4	867,3	100,0	

Деталізуємо купівлю промислових товарів особистого вжитку:

	На одну родину по 48 дворах за 1936 р.		По 15 дворах за	
	в карбов.	У % до підсумку	1936 р.	1937 р.
			в карбованцях	
1. Текстилі, одіж і взуття	1.012	43,8	1.013	1.483
2. Продовольчі товари	704	30,6	460	997
3. Непродовольчі товари	183	7,9	150	277
4. Культтовари та господарські речі .	296	12,8	161	296
5. Інші промисл. товари особ. вжитку	49	2,2	86	165
6. Промисл. товари господ. значення.	62	2,7	114	133

Щоб рішити питання про рівень життя, треба б було знати пропорцію цін на продукти сільського господарства й на індустріальні товари.

Ще нам залишилось розглянути таку групу землекористувачів, як одноосібники. Хоч ця група землекористувачів і маленька, хоч вона й володіє такою малою кількістю землі, що в сільсько-господарському виробництві країни вона не видограє жадної ролі, — все ж таки вона заслуговує на повну нашу увагу до неї.

Щодо розмірів участків, якими користувалися одноосібники, радянське земельне право каже, що одноосібники не мають права

мати більше садибної землі, ніж її мають в данім районі колгоспники, себто не більше $\frac{1}{4}$ аж $\frac{1}{2}$ гектара. Щож тичеться польового наділу, то такий не може перевищувати 1 гектара. Отже, виходить, що одноосібні господарства суть ультра дрібними (карлуватими) господарствами. А коли ще візьмемо під увагу їхнє правне положення, то стає дивним, як взагалі такі господарства ще існують. Вони платили значно більші податки, ніж їх платили колгоспники. Страхові (асекураційні) норми для всього їм встановлювалися значно вищі, ніж колгоспам, а у випадку страхових шкод нагороду вони діставали нижчу, ніж колгоспи.

Одноосібники мали право тримати коні, але коли колгосп потребував коней для роботи на своїх полях, — він мав право в одноосібника коні випозичити, і той мусів був це зробити, відклавши свою працю на другу чергу. Також різні громадські повинності для одноосібників були більшими, ніж для колгоспників. Далі, ми вже згадували, що радянське земельне право не припускало, щоб серед колгоспних обшарів землі, були якісь інші землі. А це значить, що одноосібники були в суті викидьками далеко поза колгоспи, здебільшого — на землі гіршої якості, далеко від селищ. Після всього цього легко собі уявити такі одноосібні господарства взагалі, а соціально-культурні відносини одноосібників зокрема.

Отже, — ми стисло розглянули всі категорії землекористувачів. Маємо вже більшу можливість судити про їхню життєвість, тощо.

Тепер розглянемо ще коротко питання про те, як ці категорії землекористувачів господарили, в чому й які мали вони успіхи, або навпаки, — невдачі, і чому саме.

Ми вже згадували, з яких саме вжитків земельний фонд України складається та в чийому землекористуванні землі сільсько-господарського призначення знаходяться. Тепер подамо числа про те, під які культури ці землі заняті. Зрозуміло, що з року на рік картина подекуди міняється, але загальна тенденція щодо розміру площ під поодинокими культурами залишається та сама.

Справочник «МТС та колхозы в 1936 году» (стор. 396.) щодо розмірів засівних площ під поодинокими культурами подає для р. 1936. такі дані в тисячах га: вся засівна площа — 25.583,2 тис. га, зернові культури — 18.729, 6 тис. га; технічні культури — 2.283,1 тис. га; кормові — 2.385,7 тис га; баштанні та городні — 693 тис. га; картопля — 1.420 тис. га (а разом з баштанними та городніми — 1.632,3); цукровий буряк — 865 тис. га; бавовнянник — 192,7 тис. га.

Бачимо, що яко нова для України культура з'явився бавовнянник, посівна площа якого в останніх роках ще збільшилась. Культивується бавовнянник вздовж бережжя Чорного моря. В останніх роках появилась ще культура рижу, площа якого комісею рижосіяння намічалася на цей (1941 рік) аж 30.000 гектарів. Даних про здійснення цього плану не довелось нам зустрінути. Заливні сорти рижу засівались по р. Буг, нижче Вознесенська, незаливні — в районі Нікополя.

Заведення в Україні цих двох культур треба вважати зявищем позитивним.

Про дані врожайности ми вже згадували і наводили числа, які показали, що врожайність сільсько-господарських рослин за останніх 26 літ не піднялась. Заохотою до піднесення врожайности в більшовицькій практиці були й заняли почесне місце т. зв. п р е м і і т а с т а х а н о в щ и н а, які позитивних наслідків не дали. Премії видавалися у випадках, коли врожайність в колгоспі перевищувала врожайність, яка передбачалася за держпланом. Ступнево винагородження діставали старші агрономи, бригадири, голови колгоспів, тощо. Бригадирам, через недбальство яких урожайність знизилась, відбирається певний відсоток трудоднів.

В «Соціалістич. земледелии» ч. 260 за 1938 рік в дописах з місць писалось: «70 штук кузок (довгоносіка — *Cleonus punctiventris*) знайдено на площі 1 кв. метру. 64.910 гектарів буряків кузкою знищено. В Київській області зібрано руками 4.000 тонн кузки, на що витрачено 1.200 тисяч карбованців.» Таких прикладів ми могли б навести ще більше.

Зниження врожайности в багатьох випадках треба віднести на рахунок стахановців трактористів, які дбали про кількість зораних гектарів, а не про якість оранки. В наслідок цього поля позаростали бурянами, розмножились шкідники, посіви бувають рідкі та нерівні, тощо. Але багато завинила й моторизація просапування міжрядь в просапних культурах. Нарешті, — розрив між польовою господаркою, що майже змонополізована в колгоспі, і продукційними галузями тваринництва, що розвинулися переважно в присадибному господарстві колгоспників, спричинився до того, що органічні погної не приходять на поля, а — майже виключно на присадибні парцелі колгоспників. Отже, — йде регулярне й систематичне збіднення ґрунтів полів на мінеральні й органічні речовини і таке ж збагачення ними присадибних парцель. Це не може не відбиватися на врожайності полів, особливо — в Лісостепу та в Поліссі, особливо на таких інтенсивних культурах, як цукрові буряки, бараболя, тютюн, тощо.

Кались частина української інтелігенції боялась Століпінських реформ, бо, мовляв, вони розпилять село на хутори, зменшать його організованість, його національну й соціяльну революційність. Дійсність показала, що Століпінські реформи український рух посилити, дали йому матеріяльну базу. Щось подібного сталося й в добу НЕП'и. Тому суцільна колективізація та «розкулачівань» в к. УРСР носили характер антинаціональний, антиукраїнський — просто фізично винищувалося еліту українського села. Але ми певні, що добу колгоспної НЕП'и, український селянин використав так само зручно, як і Століпінські реформи і НЕП'у, хоч треба признати, що колективізація містила в собі значно більшу загрозу денационалізації та деклясації, ніж будь-які реформи іншого режиму на українських землях.

Цим ми закінчили б наш короткий перегляд стану сільського господарства та соціяльних відносин в Україні за добу більшовицького режиму.

Яку ж оцінку радянської сільсько-господарської політики маємо дати, який висновок маємо зробити на підставі поданого матеріалу?

Свої висновки я сформулював би так:

1. Сучасний стан українського сільського господарства у всіх його розгалуженнях є абнормальний;

2. Українське сільське господарство впродовж цілих 23 років перебувало в стані постійних змін, які приносили велику шкоду як самому сільському господарству, так і населенню;

3. З практики більшовиків бачимо, що різні експерименти та будь-який поспіх у сільсько-господарській політиці не допустимі;

4. За майбутньої земельної реформи насамперед мають бути узглядені соціальні відносини сільського населення, відтак — сама техніка переведення такої реформи, а потім вже й інші моменти, яких рівнож не можна оминати.

5. Правні земельні відносини мають бути побудовані на засадах соціальної справедливості і то так, щоб вони сприяли витворенню здорових родинних та взагалі людських взаємин.

6. Земельна реформа не може переводитися в часі війни, а тільки по закінченню її.

7. Перед переведенням земельної реформи та наміченням української сільсько-господарської політики сучасний стан сільського господарства України має бути докладно досліджений і вивчений, щоб уяким можливим несподіванкам і ускладненням запобігти своєчасно.

8. Земельну реформу можуть переводити лише фахові, технічно приправлені сили. Закони про спадкоємство та про комасацію земель мають бути розроблені детально, з узглядненням агротехнічних вимог.

Ці мої висновки, як рівнож і самий поданий матеріал про стан сільського господарства України, дуже стислі й неповні. Я ні словом не згадував ані про сільсько-господарське шкільництво, ані про досвідну справу, ані про окремі досить важливі самостійні галузі сільського господарства, тощо. Мені здається, що для широкого читача вистачить і поданий матеріал, щоб уявити собі сучасний стан сільського господарства в усіх його розгалуженнях і проявах, оцінити його питому вагу в цілому народньому житті та зважити всі ті труднощі, які стоять перед майбутнім законодавцем і перед тими, що будуть керувати сільсько-господарською політикою в Україні.

Скільки то треба доброї волі та розважності з боку всіх верстов українського населення, щоб з задачею земельної реформи та встановленням напрямних сільсько-господарської політики справитись без особливих труднощів та без великих потрясень!!!

Die Landwirtschaft der Ukraine, ihr Aufstieg und Niedergang.

1. Der gegenwärtige Stand der ukrainischen Landwirtschaft ist in allen ihren Zweigen nicht normal.
2. Die ukrainische Landwirtschaft befand sich im Verlaufe von 23 Jahren im Zustande vom dauernden Wechsel, der grosse Schäden sowohl der Landwirtschaft selbst als auch der Bevölkerung brachte.
3. Aus der Praxis des Rätessystems ist ersichtlich, dass allerlei Experimente und jede Eile in der Agrarpolitik nicht zulässig sind.
4. Bei der zukünftigen Bodenreform sind in erster Linie die sozialen Verhältnisse der Landbevölkerung zu berücksichtigen, dann die Durchführungstechnik der Reform selbst und endlich andere berücksichtigungswürdige Momente.
5. Das Bodenrecht ist auf Grund der sozialen Gerechtigkeit aufzubauen und zwar so, dass es zu sozialen und gesunden Familienverhältnissen beitrage.
6. Die Bodenreform kann nicht während des Krieges, sondern erst nach dessen Beendigung durchgeführt werden.
7. Vor der Durchführung der Bodenreform und der Festlegung der ukrainischen Agrarpolitik soll der gegenwärtige Stand der Landwirtschaft in der Ukraine einem genauen Studium unterzogen werden, um allen möglichen Überraschungen und Verwickelungen rechtzeitig vorzubeugen.
8. Die Bodenreform können nur technisch gebildete Fachkräfte durchführen. Das Erbschaftsrecht und Bodeneinrichtungsgesetz müssen unter Berücksichtigung der agrotechnischen Anforderungen bis ins kleinste Detail ausgearbeitet werden.

Dieses Resumee sowie das angeführte Material über den Stand der Landwirtschaft in der Ukraine ist kurzgefasst und nicht vollständig. Ich berührte nicht das landwirtschaftliche Schul- und Versuchswesen, ich unterliess manche grössere selbständige Zweige der Landwirtschaft u. a. m. zu schildern. Das gegebene Material genügt aber, dass der Leser den gegenwärtigen Stand der Landwirtschaft in ihren Verzweigungen und Erscheinungen begreifen und ihre Bedeutung im ganzen Volksleben schätzen lernt, sowie diese Schwierigkeiten erwägt, die vor dem zukünftigen Gesetzgeber und vor denen stehen, die zur Leitung der Agrarpolitik berufen sein werden.

Es wird seitens aller Schichten der ukrainischen Bevölkerung viel an gutem Willen und Bedachtsamkeit erforderlich sein, um sich der Aufgaben, die die Bodenreform und Festlegung der Agrarpolitik mit sich bringen werden, ohne besondere Schwierigkeiten und grössere Erschütterungen zu entledigen.

